

Министерство образования и науки, молодежи и спорта Украины

**Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова
Кафедра истории Древнего мира и Средних веков**

**Одесский археологический музей
Национальной академии наук Украины**

**Отдел археологии Северо-Западного Причерноморья
Национальной академии наук Украины**

ДРЕВНЕЕ ПРИЧЕРНОМОРЬЕ

Выпуск X

Одесса

ФЛП «А.С. Фридман»

2013

ББК 63.3(237Ук.7)

Д 73

УДК 902/904

Рекомендовано к печати Ученым советом исторического факультета Одесского национального университета имени И.И. Мечникова.
Протокол № 6 від 26 лютого 2013 р.

Древнее Причерноморье. Выпуск X / Глав. ред. И.В. Немченко. – Одесса: ФЛП «А.С. Фридман», 2013. – 654 с.

Сборник «Древнее Причерноморье» составлен на основании материалов X Чтений памяти профессора П.О. Карышковского, международной конференции, которая состоялась в ОНУ имени И.И. Мечникова 11-13 марта 2013 г. Выпуск включает статьи по проблемам нумизматики, истории и археологии Северного Причерноморья, античной и средневековой истории, византиноведения, истории Европы раннего нового времени, историографии и т.д.

Редакционная коллегия:

Немченко И.В. – к.и.н., зав. кафедрой истории Древнего мира и Средних веков
ОНУ имени И.И. Мечникова, главный редактор

Демин О.Б. – д.и.н., зав. кафедрой новой и новейшей истории ОНУ имени И.И. Мечникова

Дзиговский А.Н. – д.и.н., профессор кафедры археологии и этнологии Украины
ОНУ имени И.И. Мечникова

Кушнир В.Г. – к.и.н., декан исторического факультета ОНУ имени И.И. Мечникова

Луговой О.М. – к.и.н., доцент кафедры истории Древнего мира и Средних веков
ОНУ имени И.И. Мечникова, технический редактор

Избаш-Гоцкан Т.А. – к.и.н., доцент кафедры истории Древнего мира и Средних веков
ОНУ имени И.И. Мечникова

Охотников С.Б. – к.и.н., зам. директора Одесского археологического музея НАНУ

Руссев Н.Д. – д.и.н., проф. Высшей антропологической школы (Кишинев, Молдова)

Самойлова Т.Л. – к.и.н., зав. Отделом археологии Северо-Западного Причерноморья НАНУ

Смынтына Е.В. – д.и.н., зав. кафедрой археологии и этнологии Украины
ОНУ имени И.И. Мечникова

Рецензенты:

Брумяк И.В. – д.и.н., директор Одесского археологического музея НАНУ

Сорочан С.Б. – д.и.н., зав. кафедрой истории Древнего мира и Средних веков Харьковского
национального университета имени В.Н. Каразина

Издание осуществлено при финансовой помощи Владимира Владимировича Левчука и Владимира Алексеевича Крава.

ISBN 978-966-96181-10-9

© Кафедра истории Древнего мира и Средних веков
ОНУ имени И.И. Мечникова, 2013

Б. Боднарюк (Чернівці, Україна)

СИРІЙСЬКЕ ЧЕРНЕЦТВО V СТ.: ЗАРОДЖЕННЯ І СТАНОВЛЕННЯ АСКЕТИЧНОЇ ПРАКТИКИ СТОВПНИЦТВА

В царині християнської аскези Сирія V ст. стала відомою завдяки саме стовпництву, яке зародилось на її терені на початку 20-х рр. V ст. і згодом “перекочувало” до Греції та Малої Азії¹. Необхідно підкреслити, що цей вид чернечої практики не знайшов підтримки серед несторіанських общин і в ереміторіях на Заході. Авторитет стовпників (грецькою – стилітів) у сучасників був надзвичайно великий. До них ставились як до втілення чуда й одержання Божої благодаті. Стовпників називали “совістю пустелі”².

Походження стовпництва традиційно пов’язується, і небезпідставно, з ім’ям преп. Симеона Стовпника. Про це прямо говорять церковні історики VI ст. – Феодор Читець і Євагрій Схоластик. Зокрема, Феодор Читець двічі повторює, що Симеон Стовпник “перший ізмислив” стояння на стовпі, і розповідає про те, як єгипетські ченці “надіслали” йому попервах відлучення за дивний та нечуваний спосіб життя, але невдовзі, дізнавшись про добродійності “мужа цього”, налагодили з ним духовне спілкування³. Євагрій, зі свого боку, присвячуючи преп. Симеону цілу 13 главу, теж говорить про нього як про фундатора стилітства⁴. Крім того, йому присвятили окремі Життя та життєписи блаж. Феодорит Кирський, Антоній, учень преп. Симеона, анонімний сирійський автор VI ст.⁵ Необхідно відзначити, що житійний корпус Симеона Стовпника має багато спільних жанрових рис і дидактичних аналогій з низкою попередніх агіографічних творів – “Житієм Єфрема Сирина”⁶, Життєписом Раббулі (Раввулі) Едеського⁷ й “Житієм Мар Аби”⁸, які стали своєрідним “канонном” для відповідної сирійської літератури V-VI ст. Для прикладу стисло проаналізуємо їх.

Єфрем Сирина (Мар Афрема) – “пророк сирійців”⁹, ще за життя став знаменитим поетом, аскетом, письменником і учителем. В його Житті містяться приповіді, віщувальні сни та їх тлумачення, численні фольклорні молитви¹⁰. Так, до числа “бродячих” сюжетів, вкраплених у цей твір, можна віднести розповідь про розумну жінку, котру дорогою зустрічає Єфрем, наближаючись до Едеси (він завжди подорожував пішки); розповідь про те, як “хмари” комарів та сарани перемогли величезне перське військо з кіннотою й бойовими слонами, коли воно взяло в облогу Нисибін¹¹, та ін.

В Житті святителя з достатніми подробицями описане все його життя від народження до поховання. Поділене на багато самостійних епізодів, воно в цілому побудоване за усталеною схемою, покликаною

продемонструвати праведний спосіб життя та благочестя християнського подвижника від юності до старості¹². Згідно зі свідченнями цього агіографічного опусу, сам Мар Афрема є автором двох Житій – життєписів двох своїх сучасників – Авраама Кидонійського та Юліана Саби (Старця)¹³. Конфліктна ситуація, з якої починається Житіє Єфрема, коли він змушений залишити рідну оселю за вимогою батька-язичника, має аналогію (на рівні топосу) в Життєписі Раббули¹⁴. Його батько, як і батько Єфрема, був язичницьким жерцем, а мати – християнкою. Раббула народився у Кеннешрині, отримав добру освіту, знав грецьку мову і займав високу адміністративну посаду префекта¹⁵. Проте єпископ Кеннешрина і Акакій, єпископ Алепський, навернули його в християнство¹⁶. Раббула здійснив паломництво у Палестину, а після повернення роздав своє майно (ще один важливий, навіть принципово необхідний, топос для всієї християнської агіографії), залишив родину і став ченцем монастиря Св. Авраамія¹⁷. У подальшому він став єпископом Едеси і викладачем т.зв. Едеської (богословської) академії, суворим противником несторіанства.

Останнє з виділених Житій – біографія католікоса Мар Аби I, який своєю діяльністю певною мірою (в сенсі духовно-світоглядних і морально-етичних пріоритетів) об'єднав перську, сирійську та грецьку культури, як акцентує Н. Пігулевська¹⁸. За походженням Аба був персом, який змалку сповідував зороастризм. Будучи освіченою людиною, він займав відповідальний адміністративний пост і вороже ставився до християнства¹⁹. Однак зустріч на переправі з ченцем-християнином, котрий зі смиренням переніс глузування й приниження з боку Аби й розмовляв з ним мудро та з достоїнстю, змусила перса залишити офіційну посаду, навестись у нову релігію і стати її захисником та проповідником²⁰. У пошуках знань Аба вступає на навчання до вищої сирійської школи в Нисибіні, а далі вирушає у тривалу подорож ромейськими землями. Він відвідав Едесу, Антіохію, Александрію, Афіни, Коринф, Константинополь – усі тодішні центри вченості, став відомим авторитетним учителем, досконало оволодів грецькою та сирійською мовами²¹. Після цього Аба повернувся на батьківщину й був зведений у сан католікоса в Ірані²².

На новій пастирській ниві він проявив свої блискучі політичні й дипломатичні здібності, виконуючи різні державні доручення, котрі надходили від самого шаха Хосрова I Аноширвана (531-579). Крім того, як безкомпромісний подвижник католікос змушений був постійно боротись із зороастрійським жрецтвом, яке неодноразово “саждало його в окопи”, піддавало тортурам, ув'язнювало (двічі), відправляло у вигнання і намагалось знищити (його врятувало заступництво шаха)²³. Аскетичні подвиги Мар Аби в Житії описані окремо. Отже, “Житіє преподобного

Симеона Стовпника” складене саме в традиціях означених агіографічних взірців, проте з більшим “ухилом” в опис практики “глибокої аскези” і чудес.

Агіографічна традиція надає досить багато конкретних історичних фактів про життя Симеона. Його біографія – найповніша в сирійському житійному корпусі V-VI ст. Народився преподобний у 390 р. в селі Сис (або Сисан), розташованому на кордоні Керестики й Кілікії (Північна Сирія)²⁴. Його батьки були християнами. Збереглося ім'я матері – Марфа (день пам'яті – 1 вересня, як і її сина)²⁵. З братів та сестер, які вмирали ще у дитинстві, живим залишився тільки Шемши (він теж, як і Симеон, вступив у монастир Євсевона, однак помер у молоді роки, на початку стовпницького подвигу старшого брата)²⁶. Симеон, згідно з джерелами²⁷, мав добре здоров'я і приємну зовнішність. З п'яти до тринадцяти років він пас овець (родина мала середній статок). Його улюбленим заняттям у цей час “стало збирання й воскурення смирни у храмі”²⁸. Тут, у церкві, він уперше почув про чернече життя і шлях до спасіння. Після декількох пророчих видінь хлопчик приймає рішення “йти у пустелю”²⁹. Ще до початку підвизання у нього відкрився дар творити чудеса (вигнання “ісаврійців”, тобто візантійців, які напали на його село, покарання продавчині риби за брехню та ін.)³⁰. Неочікувана смерть батьків прискорила його дії. Тітка Симеона як його попечителька невдовзі передала юнаку право на володіння батьківським майном, оскільки він досяг повноліття (13 років). Симеон усе продає, а гроші роздає бідним (обов'язковий житійний топос), після чого три роки проходить іскус у сусідній пустелі³¹.

Наступний крок майбутнього аскета – життя (два роки) в невеличкій обителі, розташованій на околиці селища Теледа; далі Симеона приймають (408 р.) в монастир Євсевон за благословення Марі (Домна), єпископа Гавальського³². Цю кіновію ченці Євсевон та Авівіон свого часу звели біля підніжжя Корифської гори, поблизу міста Верія (антіохійський пагус). В обителі Євсевон юнак починає вигадувати для себе подвиги, до того насельникам невідомі. Наприклад, викликаючи невдоволення братії своїми аскетичними “витівками”, Симеон до десяти днів не вживав хліба, не спав по три-чотири доби поспіль і т.п.³³ Терпець увірвався, коли подвижник якось туго перев'язав своє оголене тіло грубою мотузкою з фінікового листа; з ран, які утворились під нею, почала текти кров. Настоятель Іліодор, коли це побачив, примусово почав лікувати юнака, а через тиждень, після загоєння ран, запропонував йому залишити монастир, “щоб не спокушати слабких восків, тих, котрі вирішили б наслідувати святому Симеону”³⁴. Необхідно відзначити, що “восками” у IV-V ст. в Сирії називались ченці-пустельники, у перекладі –

“самотні”. Через п’ять днів брати “усоромились” за свій вчинок і повернули Симеона з “безводного сусіднього озера до обителі”³⁵.

На третій рік (411 р.) з Євсевону преподобний перейшов у безлюдну, напівзруйновану кіновію Мариса, розташовану біля гірського селища Телнешин, що у перекладі означає “Жіночий пагорб”³⁶. Тут, як передає традиція, Симеон підвизався наступні три роки, почавши практикувати “сухий” (навіть без хліба та води; наскільки це можливо фізіологічно – питання залишається відкритим) сорокаденний піст; наглядав за ним періодевт Васса³⁷. Основною їжею молодого аскета стають “салат і цикорій”, хліб – раз на тиждень, у неділю³⁸. У 414 р. за порадою Васси він залишає руїни обителі Мариса і обирає собі за осідок (до кінця життя) саму гору, що височіла над Телнешином³⁹. Місцевий пресвітер Даниїл подарував преподобному на гірській вершині клаптик землі (з церковних володінь) й огородив “ділянку” від сторонніх очей високим кам’яним муром з усіх чотирьох боків, але без даху⁴⁰. Це місце одержало назву “мандра” (сирійською – овечий загон, окіл, відгороджена територія; з VI ст. цим словом на терені Сирії почали позначати власне монастир). У Патериках, Отчниках і Місяцесловах так і пишеться: “Симеон іже в мандрі”.

Щоб ніколи не виходити за межі мандри, подвижник закував свою праву ногу до скелі (одна стіна стояла до неї впритул) десятиметровим залізним ланцюгом. Однак хорепископ Антіохійської кафедри Мелетій після знайомства та початку спілкування з аскетом поступово переконав його, що людина, при бажанні, може стримувати себе й за допомогою лише волі та віри⁴¹. Коли ланцюг розкували (419 р.), під шкірою на тому місці, де він огоргав ногу Симеона, були черв’яки; святий, як акцентує джерело, “не бажав позбавити себе такого важкого страждання”⁴². Той самий Мелетій, на думку дослідників⁴³, порадив анахорету вдатись до інших, “зрозуміліших” форм аскези, й останній обрав уже відоме у ті часи “стояння”, але вирішив “удосконалити” його. Починав Симеон зі стояння на камені, а через чотири роки, тобто у 423 р. – “зійшов на стило”⁴⁴. За декілька наступних років висота стовпа зросла майже втричі й досягла 18 метрів (діаметр – понад 2 метри). На цьому (третьому) стовпі святий простояв 37 років, ніколи з нього не злізаючи.

Слава про стовпника швидко зростала, як і натовп людей, котрі воліли його бачити. Недільні проповіді святиителя породжували у паломників екстазію. Щоправда, таке поклоніння надалі переросло у справжній масовий неконтрольований “божественний екстаз”. Через п’ятдесят років після Симеона (наприкінці V ст.), коли стовпництво стало своєрідною “визитівкою” сирійської анахорії, юрби шаленіючих вірян з ночі чекали на схід сонця, щоб оточити стовпи з аскетами й благиати благословення, зцілення, пророкування, поради або допомоги⁴⁵.

Несамовиті шанувальники з радістю підставляли обличчя, коли подвижники мочились зі своїх “пустельних гнізд”, вважаючи, що цією “святою росою” зціляться від сліпоти, прокази, виразок на тілі, лихоманки, німоти та ін.; вони збирали фекалії стовпників, засушували їх і носили в шкіряних мішечках на шні як оберіг і т.п.⁴⁶ Наслідком прояву такого відвертого і небезпечного поклоніння стала безкомпромісна боротьба зі стовпництвом місцевого єпископату. Церква (Єрусалимський, Антіохійський і Константинопольський патріархати), зі свого боку, оголосила стилітів, “охоплених погордою та пихатістю”, “поза законом” і заборонила цю сирійську чернечу практику низкою соборних постанов – 535, 549, 551, 572, 586 рр.⁴⁷ Однак поки що подвиг Симеона викликав ширше захоплення, повагу та поклоніння.

Преподобного відвідували не лише жителі навколишніх поселень. Зустрічі з ним шукали люди навіть з-поза меж Римської імперії. За свідченням блаж. Феодорита Кирського, до святителя “приходили ісмаїльтяни (араби. – *Б.Б.*), перси, підвладні останнім вірмени, івери, гомеріти (греки. – *Б.Б.*), а також ібери, баски, британці, галли, бургунди, італійці, кельти”⁴⁸.

Майже сорокарічне стояння Симеона на стовпі підірвало його здоров'я. Джерела розповідають про “розтягнення зв'язок на ногах”⁴⁹ (тобто варикоз і тромбофлебіт), викривлення хребта⁵⁰, гноїсті рани на ребрах⁵¹, “курячу сліпоту”⁵², “пануклу”⁵³ (запалення суглоба та шийки стегна правої ноги). Однак святитель мужньо переносив усе. Помер він, хворий та знесилений, у середу 2 вересня 459 р. близько 3 години дня, в оточенні ченців. “І почив, – фіксує Житіє, – і прийшов у спокій від своїх подвигів, трудів і мучень”⁵⁴.

Традиції стовпництва після Симеона офіційно продовжив (тобто з його безпосереднього благословення) візантієць Даниїл Стівпник (427-490)⁵⁵, учень преподобного. Другим відомим стилітом був сирієць Симеон Молодший (521-592). Останній провів на стовпі 68 років⁵⁶. Крім того, агіографічна література нараховує ще 39 Житій кінця V – першої половини VI ст., присвячених сирійським аскетам-стовпникам. Разом з тим проблема історичних витоків стовпництва і на сьогоднішній день не до кінця розв'язана, потребує подальших комплексних досліджень.

¹ Taylor I. Ancient Christianity: In 2 v. – L.: Egypt Exploration Fund, 1844. – Vol. I. – P. 99.

² Wigram W.A. An Introduction to the History of the Assyrian Church (100-640 A.D.). – L., 2004. – P. 327.

³ Феодор Чтец. Извлечение из “Церковной истории” Феодора Чтеца // Филосторгий. Сокращение “Церковной истории” // Церковные историки IV-V веков / Пер. с древнегреч. В.А. Дорофеевой. – СПб., 2007. – С. 509.

-
- ⁴ Евагрий Схоластик. Церковная история / Пер. и коммент. Е.С. Кривушина. – СПб., 1999. – Т. 1; Кн. I-II. – С. 31.
- ⁵ Nau F. Hagiographie syriaque. – L., 1902. – P. 210.
- ⁶ Житие Св. Евфимия // Палестинский Патерик: В 8-ми вып. – Сергиев-Посад, 1996. – Вып. II. – С. 52-75.
- ⁷ Peeters P. Bibliotheca hagiographica orientalis. – Profondeville, 1954. – P. 115-143.
- ⁸ Ibid. – P. 226-258.
- ⁹ Acta martyrum et sanctorum / Ed. P. Bedja. – P.-Lipsiae, 1890-1892. – Т. 3. – P. 621-665.
- ¹⁰ Пайкова А.В. Легенды и сказания в памятниках сирийской агиографии // Палестинский сборник, 1990. – Вып. 30 (93). – С. 7.
- ¹¹ Житие Св. Ефрема Сирина. – М., 2012. – С. 44-46.
- ¹² Пайкова А.В. Указ. соч. – С. 7.
- ¹³ Lamy Th. Acta Beati Abrahae Kidunaiiae Monachi Aramaice // Analecta Bollandiana: In 14 t. – P.; Bruxellus: Libraria Friderici Nicola, 1891. – Т. 10. – fasc. 1. – P. 5-49; Acta martyrum et sanctorum... – P. 380-401.
- ¹⁴ Overbeck J.J. St. Ephraemi Syri, Rabulae episcopi Edesseni, Balaei aliorumque opera selecta. – Oxonii, 1865. – P. 159-209.
- ¹⁵ Ibid. – P. 164.
- ¹⁶ Ibid. – P. 165.
- ¹⁷ Ibid. – P. 167.
- ¹⁸ Пигулевская Н.В. Мар Аба I: К истории культуры VI в н.э. // Советское востоковедение, 1947. – Вып. V. – С. 77.
- ¹⁹ Там же.
- ²⁰ Пайкова А.В. Указ. соч. – С. 7.
- ²¹ Пигулевская Н.В. Мар Аба I... – С. 78.
- ²² Там же. – С. 80.
- ²³ Там же. – С. 82-83.
- ²⁴ Житие (сирийское) Симеона Столпника, составленное учеником его Антонием. – М., 2005. – С. 2.
- ²⁵ Там же.
- ²⁶ Там же. – С. 3.
- ²⁷ Сергей, архиеп. Полный месяцеслов Востока: В 3-х т. – Сергиев-Посад, 2005. – Т. 2. – С. 350; Евагрий Схоластик. Церковная история / Пер. и коммент. Е.С. Кривушина. – СПб., 1999. – Т. 1; Кн. I-II. – С. 42-43; Феодорит Кирский, блаж. История боголюбцев, или Повествования о святых подвижниках с прибавлением “О Божественной любви” / Вступ. статья и нов. предисл. А.И. Сидорова. – М., 2003. – С. 55.
- ²⁸ Евагрий Схоластик. Церковная история... – С. 44.
- ²⁹ Там же. – С. 44-45.
- ³⁰ блаж. Феодорит Кирский. История боголюбцев... – С. 57.
- ³¹ Там же. – С. 57-58.
- ³² Евагрий Схоластик. Церковная история... – С. 45.
- ³³ Там же. – С. 46.
- ³⁴ Там же. – С. 48-49.

-
- ³⁵ Там же. – С. 49.
³⁶ Там же.
³⁷ Житие (сирийское) Симеона Столпника... – С. 6.
³⁸ Там же. – С. 7.
³⁹ Там же. – С. 8.
⁴⁰ Там же. – С. 10-11.
⁴¹ Там же. – С. 14.
⁴² Там же. – С. 16.
⁴³ Анатолий (Грисюк Н.), иером. Исторический очерк сирийского монашества до половины VI века // Труды Киевской Духовной Академии (Том XIII). – К., 1911. – С. 129; Ruffuer H. The Fathers of the Desert: In 2 v. – N.Y., 1850. – Vol. II. – P. 430; Voobus A. History of Asceticism in the Syrian Orient: In 2 v. – Louvain, 1958. – Vol. I. – P. 189.
⁴⁴ Житие (сирийское) Симеона Столпника... – С. 17-18.
⁴⁵ Peeters P. Bibliotheca hagiographica orientalis... – P. 101-105.
⁴⁶ Ibid. – P. 110.
⁴⁷ Neale I. History of the holy Eastern Church. – L., 1850. – P. 120-129.
⁴⁸ блаж. Феодорит Кирский. История боголюбцев... – С. 57.
⁴⁹ Там же. – С. 91.
⁵⁰ Там же.
⁵¹ блаж. Феодорит Кирский. История боголюбцев... – С. 68.
⁵² Евагрий Схоластик. Церковная история... – С. 56.
⁵³ Там же. – С. 91.
⁵⁴ Житие (сирийское) Симеона Столпника... – С. 104.
⁵⁵ Voöbus A. History of asceticism... – P. 205.
⁵⁶ Ibid. – P. 213-217.

Н.Н. Болгов, А.М. Болгова, М.Л. Рябцева (Белгород, Россия)
НОВЫЕ ИДЕИ И ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ
ПОЗДНЕАНТИЧНОГО БОСПОРА

С конца 80-х гг. в археологическом, а с середины 90-х гг. в историческом плане позднеантичный Боспор «продлил» свое существование до 1-й трети VI в. Концепция гибели Боспора в результате гуннского нашествия ныне практически оставлена специалистами и лишь иногда еще может появиться в какой-либо популярной статье или книге.

Дальнейшее продвижение в изучении позднеантичного периода истории Боспора (сер. III – 1-я треть VI вв.) может быть достигнуто как новыми археологическими исследованиями, так и новым концептуальным историческим осмыслением. В последнее десятилетие появилось немало новых работ, которые, так или иначе, привносят новые идеи и подходы к этой самой темной эпохе в истории Боспора. Это, прежде всего, книги,